

## РОЗДІЛ II

### ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 330.342.146:378.1

Артюхіна Марина Володимирівна

к. е. н., доцент, доцент кафедри управління навчальними закладами,  
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

#### СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

Суспільство зацікавлено у досягненні професійно-кваліфікаційної збалансованості ринку праці і ринку освітніх послуг. Формування потенціалу у галузі вищої освіти повинно здійснюватися з урахуванням інтересів особистості, суспільства та ВНЗ. Метою статті є з'ясування сутності та надання визначення поняттю "соціально-економічний потенціал вищої школи" з використанням системного підходу. В статті використано такі методи наукового пізнання: логічного узагальнення; екстенціальний семантичний; наукової абстракції та системного аналізу. Проаналізовано підходи до обґрунтування сутності та визначення поняття «соціально-економічний потенціал вищої школи». Обґрунтовано, що соціально-економічний потенціал вищої школи являє собою синергетичну сукупність соціально-економічних потенціалів вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) (що діють в умовах конкуренції), яка здатна виробляти освітні і наукові продукти відповідної якості, кількості й асортименту, з метою задоволення існуючих і перспективних соціальних потреб у відтворенні інтелектуального капіталу країни. Наукова новизна полягає у визначенні соціально-економічного потенціалу ВНЗ як системи ресурсів, що складається з об'єднання можливостей ВНЗ, які відповідають ліцензійним та акредитаційним вимогам і здатні забезпечити конкурентні переваги на ринку, та мотивів і настанов економічних суб'єктів у його внутрішньому та зовнішньому середовищі, вплив яких відображається на ефективності досягнення цілей ВНЗ. Практичне значення полягає в обґрунтуванні тези, що соціально-економічний потенціал вищої школи є синергетичною сукупністю соціально-економічних потенціалів ВНЗ (що діють в умовах конкуренції), яка здатна виробляти освітні і наукові продукти відповідної якості, кількості й асортименту, з метою задоволення існуючих і перспективних соціальних потреб у відтворенні інтелектуального капіталу країни. Отримані результати забезпечують можливість здійснити подальші дослідження, які вбачаються у деталізації складових потенціалу вищої школи, визначенні специфіки його формування, розробці методики оцінки.

**Ключові слова:** соціально-економічний потенціал вищої школи, соціально-економічний потенціал вищих навчальних закладів.

#### ВСТУП

Реформи, що проводяться урядом, активно торкнулися галузі вищої освіти. Орієнтуючись на зростаючий ринковий попит на освітні послуги, вищі навчальні заклади останні два десятиріччя самостійно визначали якісні та кількісні параметри діяльності. Накопичені вищими навчальними закладами (далі – ВНЗ) ресурси дозволяли задовольняти різні освітні потреби. Разом з тим ситуація на ринку праці свідчить про надмірну чисельність фахівців одних професій і кваліфікацій та дефіцит інших. Крім того, в останні роки різко зменшується попит на послуги вищих навчальних закладів (особливо на підконтрольних Україні територіях Донецької і Луганської областей), а отже незатребуваним залишається їх потенціал.

**Постановка проблеми.** Суспільство ж зацікавлено у досягненні професійно-кваліфікаційної збалансованості ринку праці і ринку освітніх послуг. Формування потенціалу у галузі вищої освіти повинно здійснюватися з урахуванням інтересів особистості, суспільства та ВНЗ. У цьому зв'язку необхідно обрати терміни, які найбільшою мірою відповідають даній вимозі. Причому обрані терміни повинні відображати сутність феноменології формування потенціалу. По-перше, якщо ринкова кон'юнктура визначає економічний аспект потенціалу, то інтереси особистості та суспільства визначають його соціальний аспект, а значить, необхідно розглядати соціально-економічний потенціал. По-друге, треба визначити організаційну форму, у межах якої повинен формуватися потенціал.

### Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначенню сутності потенціалу організацій у різних галузях присвячені дослідження багатьох науковців, а саме праці М. Ануфрієва, А. Воронкової, Р. Вечерковські, В. Гнатушенко, В. Гриньової, О. Добикіної, І. Должанського, Т. Загорної, В. Заруби, Т. Йеннера, С. Касьянюк, Н. Краснокутської, О. Козиревої, Є. Лапіна, В. Рижикова, О. Удалих, В. Хом'якова, П. Шаповалова, М. Шафікова, Ю. Шипуліної, Н. Чухрай. Дослідження окремих складових потенціалу вищої школи знайшли відображення у працях таких вчених, як А. Акмаєв, В. Андрієнко, Т. Боголіб, Н. Борецька, А. Єгоршин, Л. Захарчук, Д. Закірова, І. Каленюк, О. Кратт, В. Кручинін, П. Куликов, Ю. Лисенко, С. Мічківський, Ю. Мокіна, Т. Оболенська, І. Палкін.

**Мета статті (постановка завдання).** Метою статті є з'ясування сутності та надання визначення поняттю «соціально-економічний потенціал вищої школи» з використанням системного підходу.

### РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення поняття «соціально-економічний потенціал вищої школи» є важливим, оскільки, незважаючи на те, що під потенціалом організації прийнято вважати її ресурси, на сьогодні існують великі розбіжності у розумінні сутності соціальної складової потенціалу. Одні автори під соціальним потенціалом організації розуміють її кадрове забезпечення; другі – умови організації та оплати праці; треті ототожнюють соціальний потенціал підприємства з його екологічним потенціалом у ракурсі соціальної відповідальності. Існує підхід, згідно якого в основу соціального потенціалу (від лат. *societas* – суспільство) необхідно покласти суспільні настанови та мотиви по відношенню до даної організації. Подібне розуміння соціального потенціалу, як нематеріального активу, наближає його до таких понять, як «ділова репутація», «імідж організації», але не є тотожним з ними.

Спочатку визначимо організаційну форму, у межах якої повинен формуватися даний потенціал. Для характеристики форм вищого рівня в освіті використовуються терміни: «вища освіта», «вища школа», «система вищої освіти», «галузь (сфера) вищої освіти», «вищі навчальні заклади». Оскільки термін «вища освіта» визначає освітній рівень, а терміни «галузь» і «сфера» вказують на вид діяльності, то їх застосування виключається. При обранні терміна застосовувався досвід, накопичений в інших галузях знань, а також сучасні тенденції розвитку вітчизняної галузі вищої освіти.

Протягом багатьох десятиріч термін «вища школа» є базовим у педагогіці, психології та дидактиці. Його використання підкреслює не тільки значущість освіти для розвитку суспільства та особистості, але й спадкоємність і наступність знань поряд із середньою та початковою школою. Наприклад, С. Вітвицька, А. Кузьмінський, В. Нагаєв, В. Попков, А. Коржув, М. Фіцула у назвах своїх праць використовували термін «вища школа», розуміючи під цим сукупність вищих навчальних закладів. За

визначенням у педагогічному словнику під поняттям «школа» можна розуміти «систему освіти, сукупність закладів для навчання» [1], а «система освіти», за тим же словником, визначається як «існуюча в масштабі країни структура освітньо-виховних закладів» [1]. Отже, поняття «вища школа» можна визначити як «існуюча в національному (або регіональному) масштабі структура вищих навчальних закладів».

В офіційних документах, які потребують чітких формулювань, більш затребуваними є терміни «вища освіта», «система вищої освіти», «вищий навчальний заклад». Так, відповідно до ст. 16 Закону України «Про вищу освіту» система вищої освіти складається не тільки зі структури ВНЗ, а й включає інші юридичні особи, що надають освітні послуги у галузі вищої освіти та органи, які здійснюють управління у галузі вищої освіти. Але послуги вищої освіти надаються здебільшого у ВНЗ.

Органи, які здійснюють управління у галузі вищої освіти, а саме Міністерство освіти і науки України, галузеві Міністерства, відділи освіти у Державних обласних адміністраціях, міських радах тощо не беруть безпосередньої участі у навчально-педагогічному процесі, тому не варто включати їх до структури освітнього потенціалу. Отже, з цієї позиції при дослідженні ресурсів галузі вищої освіти більш доречним бачиться використання поняття «соціально-економічний потенціал вищої школи», під яким розуміється «соціально-економічний потенціал існуючої в національному (регіональному) масштабі структури вищих навчальних закладів». Під поняттям «соціально-економічний потенціал системи вищої освіти» доречно розуміти «соціально-економічний потенціал структури вищих навчальних закладів, інших юридичних осіб, що надають освітні послуги у галузі вищої освіти та органів, які здійснюють управління у галузі вищої освіти».

Стосовно економічної діяльності вищої школи потреба у використанні терміна «потенціал» виникла у 90-х рр. XX ст., коли ВНЗ стали самостійними суб'єктами ринку освітніх послуг. Потенціал ВНЗ виступає елементом системи «потенціал вищої школи», адже останній формується і реалізується саме у вищих навчальних закладах. Оскільки у сучасних умовах ідеї менеджменту відвойовують усе більше місця у діяльності вищих навчальних закладів, то у зв'язку з цим в основу управління ними доцільно покласти концепцію формування соціально-економічного потенціалу організації. На даний момент роль формування потенціалу вищих навчальних закладів постійно зростає, адже оптимально сформований потенціал є запорукою перемоги у конкурентній боротьбі та гарантом якості освітніх послуг. З'являється необхідність з'ясування сутності поняття «соціально-економічний потенціал вищих навчальних закладів».

Відповідно до теорії визначень, існує декілька основних їх видів: визначення через рід і видові відмінності, семантичні та синтаксичні визначення тощо. У даному випадку необхідно застосувати екстенціональний семантичний вид визначення, оскільки об'єкт, що визначається («соціально-економічний потенціал вищих навчальних закладів»), описується

через вияв екстенсiоналу. Це передбачає з'ясування сутності слів, з яких складається поняття «соціально-економічний потенціал вищої школи».

Термін «потенціал» походить від латинського «*potentia*» й означає «потужність, сила». Енциклопедичні видання трактують його як наявні в економічного суб'єкта джерела, можливості, засоби, запаси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використати для досягнення поставленої мети [2; 3]. Наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. вийшло багато публікацій, які розглядають безпосередньо економічну складову поняття «потенціал» організації. Варто відзначити, що поняття «економічний потенціал підприємства (чи організації)» багато авторів розглядали як тотожну категорії «потенціал підприємства (чи організації)».

У більшості робіт, що присвячені дослідженню поняття «потенціал», вказується на існування значних розходжень у визначенні самого поняття, його сутності, складу та співвідношення з іншими категоріями. Найбільш поширене трактування сутності економічного потенціалу організації як сукупності природних умов і ресурсів, можливостей, запасів та цінностей, що можуть бути використані для досягнення певних цілей [4; 5]. І. Должанський, Т. Загорна, О. Удалих трактують економічний потенціал «...як реальну або ймовірну здатність виконати цілеспрямовану роботу» [5]. М. Шафіков розуміє потенціал як «...сукупність параметрів, що зумовлюють наявність в системах визначених можливостей, здібностей, ресурсів для здійснення ними тих чи інших зусиль, направлених на самозбереження і саморозвиток, а також перетворення умов і характеристик середовища» [6].

Довгий час у вітчизняній економічній науці потенціал організації ототожнювався з масштабом діяльності об'єкта, а для його характеристики використовувалися поняття розміру підприємства та його виробничої потужності. Так, Є. Лапін визначає потенціал організації як можливості господарської системи виробляти продукцію чи послуги, не уточнюючи, водночас, чи відповідає цей ефект поставленим цілям [7]. Ототожнюючи поняття «потенціал» і «максимальна потужність», дослідники не врахували можливості організації створювати конкурентні переваги. Але важливим, на думку Є. Лапіна, є те, що «...потенціал підприємств варто розглядати не лише як здатність виробляти товари та послуги, але і як систему, що синтезує динамічне зростання такої здатності» [7]. Не применшуючи значення ресурсів як базису у формуванні потенціалу організації, треба відзначити, що сама по собі їхня наявність не є гарантом досягнення будь-яких цілей. Другою не менш важливою складовою потенціалу, на думку Т. Йеннера та Н. Краснокутської, виступає здатність організації мобілізувати ресурси в ході здійснення комплексу дій (бізнес-процесів). З урахуванням того, що сукупність таких здібностей в економічній літературі прийнято називати компетенціями, то економічний потенціал визначають також як можливості системи ресурсів і компетенцій підприємства створювати результат для зацікавлених осіб за допомогою реалізації бізнес-процесів [8; 9].

Найбільш доцільним вважається розуміння економічного потенціалу організації як «конкурентного» [10] чи «конкурентоспроможного» [11; 12]. Наприклад, конкурентоспроможний потенціал промислових підприємств А. Воронкова визначає як «...сукупність виробничо-фінансових, інтелектуальних і трудових можливостей підприємства, які забезпечують йому стійкі, конкурентні позиції на ринку» [11]. На конкурентоспроможність потенціалу як обов'язкову умову його існування вказують В. Хом'яков та І. Бакум [13], хоча дають визначення потенціалу як «...джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути приведеними в дію, використані для вирішення якогось завдання, досягнення певної цілі, можливості окремої особи, суспільства, держави, підприємства у певній галузі» [13].

Таким чином, практично всі визначення тією чи іншою мірою спираються на ресурси організації, з одного боку, та досягнення з їхньою допомогою поставлених цілей, з іншого. На підставі аналізу сучасних теоретичних підходів щодо розуміння поняття «економічний потенціал» найбільш доречним є його визначення як сукупності можливостей організації, яка здатна відтворювати максимально можливий обсяг виробництва та забезпечувати конкурентні позиції на ринку.

Варто з'ясувати стан розуміння дослідниками поняття «соціальний потенціал». Обґрунтування необхідності врахування соціальної складової потенціалу організації пов'язане безпосередньо з розвитком теорії людського капіталу, яка увійшла в науку на початку 60-х рр. XX ст. Розвиток теорії людського капіталу ототожнюють з іменами відомих американських учених-економістів Т. Шульги, Г. Беккера, Л. Туроу, Я. Мінсера та ін. Під поняттям «людський капітал» такі дослідники, як Дж. К. Грейсон, К. О'Делл та інші розуміють «економічну категорію, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу» [14]. Інколи автори, наприклад О. Грішнова, поняття людський капітал заміняли і ототожнювали з робочою силою, трудовими ресурсами, людським фактором, трудовим потенціалом [15]. Розуміння поняття людського капіталу організації концентрує увагу лише на персоналі і є вузьким, ніж поняття «соціальний потенціал організації». Теорія людського капіталу стала лише підґрунтям для розвитку теорії соціального потенціалу організації.

Ю. Пярнітс відзначив, що соціальний потенціал формується із соціальних ресурсів та умов їх використання [16]. Ю. Астредінов відзначає, що у соціальному потенціалі віддзеркалюються здатності всіх членів колективу, та визначає його так: «...сукупність здатностей (до праці, успіх реалізації та відтворення яких залежить від соціальних умов на підприємстві) та умов, їх органічний зв'язок та динамічний розвиток представляють собою соціальну

міць колективу, його соціальний потенціал» [17]. При цьому такі здатності членів колективу перебувають у постійному русі, відбитті, посиленні та зниженні залежно від ціннісних орієнтацій, вибору цілей діяльності, засобів їх реалізації та отриманих результатів. В. Гриньова та О. Козирева розглядають соціальний потенціал підприємства як «можливості, які пов'язані із задоволенням потреб, інтересів працівників шляхом застосування різних форм та систем оплати праці, створення таких умов організації праці й відпочинку, які забезпечують зростання продуктивності праці паралельно з розвитком особистості» [18]. Але найбільш доречним вважається визначення соціального потенціалу організації, яке надав В. Заруба. Він розглядає соціальний потенціал як «сукупність таких мотивів (відносин інтересу, настанов) економічних суб'єктів у його внутрішньому та зовнішньому середовищі, які завдяки своїй діяльній реалізації впливають або можуть суттєво впливати на результати діяльності організації» [19].

Поняття «соціальний потенціал» є похідним від поняття «соціальний капітал». Т. Нестик зробив огляд поглядів зарубіжних вчених на поняття соціального капіталу [20]. Він зазначив, що здібність до накопичення соціального капіталу не є індивідуальною характеристикою особистості, вона є особливістю тієї мережі відносин, яку будує індивід. Тобто, соціальний капітал – продукт включення людини до соціальної структури.

Розуміння соціального потенціалу організації як мотивів та настанов суспільних груп по відношенню до неї можна застосувати до будь-якої іншої штучної системи, якщо до її середовища входить суспільство. Надане розуміння соціального потенціалу ототожнюється з такою важливою властивістю системи, як її інгерентність. Під інгерентністю у теорії систем прийнято розуміти узгодженість штучної системи з соціокультурною компонентою середовища [21]. Неінгерентність системи, не зважаючи на її велику цінність, може призвести до неприйняття системи або навіть до тяжких конфліктів. Інгерентність економічної системи визначається настановами та мотивами суспільних груп по відношенню до даної системи і впливає на її ефективність. Як зазначають О. Пономаренко та В. Пономаренко, якщо система належним чином пристосовується до соціокультурної компоненти середовища, це приведе до підвищення ефективності її функціонування [21]. Економічні системи мають досить велику інерційність, тому пристосовувати таку систему до суспільства необхідно поступово, за певною стратегією.

Отже, соціально-економічний потенціал організації розуміється як об'єднання двох взаємозалежних підсистем – соціального та економічного потенціалів. Поточні економічні результати діяльності підприємства виявляються результатами сукупної реалізації соціального та економічного потенціалів, які разом є виявом єдиного СЕП організації. Єдність СЕП обумовлюється тим, що економічний потенціал створює можливість для збільшення соціального потенціалу, а він сприяє підвищенню економічного потенціалу [19]. Залежно

від того, що автори розуміли під поняттям «соціальний потенціал», визначалося й поняття соціально-економічного потенціалу.

Варто відзначити, що традиційним вважається підхід, коли СЕП визначається по відношенню до суб'єкта підприємницької діяльності – підприємства чи організації. Слідуючи цьому підходу, з'ясування сутності потенціалу вищої школи необхідно починати із з'ясування сутності потенціалу вищого навчального закладу. Таким чином, використовується індуктивний метод пізнання, який передбачає перехід знання від часткового до загального.

Починаючи з 90-х рр. XX ст., у вітчизняній науці активно використовується термін «потенціал ВНЗ». Деякі дослідники, зокрема О. Кратт, ототожнювали потенціал ВНЗ з ліцензованим обсягом [22]. Дійсно, ліцензійні умови визначають мінімальні нормативи забезпечення навчальних закладів матеріально-технічною, навчально-методичною та інформаційною базою, науково-педагогічними та педагогічними кадрами [23], тобто деякою мірою відображають ресурси ВНЗ. Таке розуміння потенціалу ВНЗ близьке до одного з тлумачень виробничого потенціалу, яке надано в Економічній енциклопедії: «Виробничий потенціал – це реальний обсяг продукції, який можна виготовити за наявності повного використання ресурсів» [2]. Освітні послуги ВНЗ є стандартними продуктами, існують і виконуються стандарти вищої освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту». Максимальна потужність освітньої діяльності ВНЗ характеризується його ліцензійним обсягом. Для того, щоб успішно діяти на ринку, ВНЗ повинен створити вищу споживчу цінність, аніж та, що забезпечується лише ліцензійними вимогами (стандартна), яка задовольнить споживача більшою мірою, ніж конкуренти.

Найбільш досконалим визначенням потенціалу ВНЗ є розуміння його як соціально-економічної системи. Економічний аспект потенціалу ВНЗ являє собою сукупність можливостей ВНЗ, яка відповідає ліцензійним та акредитаційним вимогам і здатна забезпечити конкурентні переваги на ринку. Соціальний аспект потенціалу ВНЗ – це сукупність мотивів та настанов у його внутрішньому та зовнішньому середовищі, вплив яких відображається на ефективності досягнення цілей ВНЗ.

Отже, СЕП ВНЗ – це система ресурсів ВНЗ, що складається з об'єднання можливостей ВНЗ, які відповідають ліцензійним та акредитаційним вимогам і здатні забезпечити конкурентні переваги на ринку, та мотивів і настанов економічних суб'єктів у його внутрішньому та зовнішньому середовищі, вплив яких відображається на ефективності досягнення цілей ВНЗ. СЕП ВНЗ є складною системою. Неможливо врахувати всі різнопланові характеристики системи СЕП ВНЗ, вивчаючи їх без урахування особливостей функціонування ВНЗ на різних стратах (макро- і мікрорівні).

Потребує розуміння СЕП ВНЗ не як самостійної системи, а як складового елементу системи більш високого порядку, а саме СЕП ВШ. Діючи як елемент системи більш високого порядку, СЕП ВНЗ отримує системовизначені властивості замість

системозначущих. З позицій характеристики властивостей, система СЕП ВШ є цілісною сукупністю гомогенних компонентів – СЕП ВНЗ. Як і в будь-якій іншій системі, у системі СЕП ВШ між її елементами існують визначені зв'язки. Зв'язки між окремими СЕП ВНЗ приймають такий вигляд: обмін студентами з метою підвищення якості навчання; обмін викладачами, стажування, підвищення кваліфікації; виконання спільних науково-дослідних розробок та проєктів; підготовка наукових кадрів в аспірантурі й докторантурі не лише для власних цілей, але й для інших ВНЗ; пропаганда наукових досліджень шляхом проведення спільних наукових конференцій і семінарів; обмін інформаційними ресурсами за допомогою різного роду електронних мереж та існування системи мобільного бібліотечного обміну; робота науково-педагогічного персоналу за сумісництвом у різних ВНЗ в якості викладачів, експертів у радах із захисту дисертацій, рецензентів; проведення спільних олімпіад, конкурсів, змагань та інших заходів.

Основна особливість зв'язків між елементами системи – перетворення деякої величини без зміни її природи. Зв'язок переводить метрику величини в себе з точністю до дійсної функції  $f(b)$ , де  $b$  – елемент множини  $B$  характеристик зв'язків. У загальному вигляді зв'язки між СЕП ВНЗ можуть бути представлені відображенням:

$$B : X \rightarrow \tilde{X} \text{ при } \rho_{\tilde{X}} = f(b)\rho_X, \quad (1)$$

де  $\tilde{X}$  – відображення множини  $X$ ;  $\rho_{\tilde{X}}$  та  $\rho_X$  – метрики відповідно множин  $\tilde{X}$  та  $X$  [24].

Чим більше зв'язків з іншими елементами системи СЕП ВШ утворюються навколо ВНЗ, тим вищим стає його СЕП. Зв'язки можна охарактеризувати, ввівши показник їх потужності. Найбільшу потужність мають зв'язки між великими СЕП ВНЗ. Оцінити потужність зв'язків між СЕП ВНЗ можна, оцінивши інтенсивність потоку руху ресурсів (кадрів, інформації, соціальних ресурсів та ін.). Крім того, варто враховувати якісні характеристики руху ресурсів (цінність, корисність).

Наступна системна властивість СЕП ВШ – наявність визначеної організації, що проявляється у зниженні ентропії. Ця характеристика визначається існуванням сформованого базису ресурсів, направлено на забезпечення збалансованої структури та обсягів підготовки фахівців з вищою освітою, наступності процесу здобуття вищої освіти, що забезпечується за допомогою заходів державного регулювання. Існування організації в системі СЕП ВШ – це, по-суті, актуалізація (формування) суттєвих зв'язків елементів, упорядкований розподіл зв'язків та елементів у просторі (ресурси формуються відповідно до задоволення потреб економіки регіонів у фахівцях) та часі (зміна СЕП відповідно до динаміки потреб).

Варто зазначити, що система СЕП ВШ, як і більшість інших систем, розвивається при одночасному збільшенні ентропії і має визначений життєвий цикл. Збільшення ентропії відбувається

завдяки руйнівній дії як внутрішніх, так і зовнішніх механізмів. Ці механізми обумовлені існуванням конкурентної боротьби між ВНЗ у країні та між ВШ різних країн. Якщо система відносно замкнена, підсилення одних елементів системи відбувається за рахунок інших, дисфункції, що виникають при цьому, руйнують систему зсередини. На думку С. Ніколаєнка, за умов конкуренції на ринку освітніх послуг та ринку праці в умовах демографічної кризи структури, які не здатні надавати якісні освітні послуги, збанкрутують і припиняють своє існування [25]. Знизити процеси, що направлені на зростання ентропії системи, можливо за допомогою системи ефективного управління. Адже, на думку В. Ніколаєва і В. Брук, основним завданням будь-якого управління є обмеження різноманітності можливих станів і процесів [24]. Тобто, система управління СЕП ВШ повинна бути направлена на забезпечення необхідного значення приросту «негентропії».

При формуванні зв'язків між соціально-економічними потенціалами вищих навчальних закладів утворюється відповідна структура системи СЕП ВШ, а властивості СЕП ВНЗ трансформуються у функції (дію, поведінку), які зв'язані з існуванням так званого синергетичного ефекту (інтегративних властивостей системи). Отже, СЕП ВШ характеризується існуванням інтегративних властивостей, тобто тих якостей, що властиві системі в цілому, але не властиві жодному з її елементів, тобто СЕП ВНЗ окремо. Синергетичний ефект від взаємодії потенціалів окремих ВНЗ спостерігається у тому, що сьогодні студенти, навчаючись у одному ВНЗ, можуть одночасно користуватися інфраструктурою, навчально-методичним забезпеченням, електронними інформаційними ресурсами та бібліотеками різних закладів.

Важливою інтегративною властивістю СЕП ВШ є існування системи централізованого управління та контролю за станом потенціалу ВНЗ з боку МОН України, що відбувається за рахунок наявності єдиних принципів, підходів, цільових настанов, нормативів та стандартів відносно ресурсного забезпечення ВНЗ, про що зазначено в доктринах, концепціях, стратегіях розвитку вищої школи, ліцензійних та акредитаційних вимогах, системі стандартів вищої школи; фінансового забезпечення державних ВНЗ; наявності єдиної системи підготовки та вимог до науково-педагогічних кадрів та ін. Отже, СЕП ВШ являє собою синергетичну сукупність соціально-економічних потенціалів ВНЗ (що діють в умовах конкуренції), яка здатна виробляти освітні і наукові продукти відповідної якості, кількості й асортименту, з метою задоволення існуючих і перспективних соціальних потреб у відтворенні інтелектуального капіталу країни.

## ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано підходи до розуміння сутності потенціалу та дано визначення поняття «соціально-економічний потенціал вищої школи». Отримане визначення дає можливість робити подальші дослідження, які вбачаються у деталізації складових

потенціалу вищої школи, визначенні специфіки його формування, розробці методики оцінки.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / [Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія, 2002. – Т.3. – 952 с.
3. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М.: ООО «Издательство АСТ», Мн.: Харвест. – 2002. – 976 с.
4. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / [О. К. Добикіна, В. С. Рижилов, С. В. Касьянюк та ін.]. – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 208 с.
5. Управління потенціалом підприємства: навч. посіб. / [І. З. Должанський, Т. О. Загорна, О. О. Удалих та ін.]. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 362 с.
6. Шафиков М. Т. Потенциал: сущность и структура / М. Т. Шафиков // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – №1. – С. 242-244.
7. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.07.01 «Економіка промисловості» / Є. В. Лапін. – Харків, 2006. – 36 с.
8. Йеннер Т. Создание и реализация потенциала успеха как ключевая задача стратегического менеджмента / Т. Йеннер // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 2. – С. 83-87.
9. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / Н. С. Краснокутська. – К.: Центр навч. літ-ри, 2005. – 352 с.
10. Гнатушенко В. В. Управління конкурентним потенціалом підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / В. В. Гнатушенко. – Донецьк, 2006. – 38 с.
11. Воронкова А. Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: монография / А. Э. Воронкова. – [2-е изд. стереотип.]. – Луганск: Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2004. – 320 с.
12. Диагностика стану підприємства: теорія і практика: монографія / [А. Е. Воронкова, Р. З. Вечерковські, Д. К. Воронков та ін.]; за заг. ред. проф. А. Е. Воронкової. – [2-е вид., перероб. і доп.] – Харків: ІНЖЕК, 2008. – 520 с.
13. Хомяков В. І. Управління потенціалом підприємства / В. І. Хомяков, І. В. Бакум – К.: Кондор, 2007. – 400 с.
14. Грейсон Дж. К., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века: пер. с англ. / Дж. К. Грейсон, К. О'Делл. – М.: Экономика, 1991. – 319 с.
15. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К.: Знання, КОО, 2001. – 254 с.
16. Пярнитс Ю. Социальный ресурс и социальный потенциал хозяйственной организации / Пярнитс Ю. // Социальный ресурс, методы его увеличения и рационального использования: сб. науч. трудов республиканской науч.-практ. конф. – Таллин, 1987. – Ч.1. – С. 14-18.
17. Астрединов Ю. Н. Система самоуправления трудового коллектива как важнейший принцип и метод формирования социального потенциала / Ю. Н. Астрединов // Социальный ресурс, методы его увеличения и рационального использования: сб. науч. трудов республиканской науч.-практ. конф. – Таллин, 1987. – Ч.1. – С. 21-24.
18. Гриньова В. М. Соціально-економічні проблеми інноваційного розвитку підприємств: монографія / В. М. Гриньова, О. В. Козирева. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 192 с.
19. Заруба В. Я. Управління соціальним потенціалом підприємства / В. Я. Заруба // Проблеми економічної кібернетики: тези доп. XII Всеукр. наук.-метод. конф. (Львів, 3-5 жовт. 2007 р.). – Львів, 2007. – С. 182-183.
20. Нестик Т. Труд, капитал, энергия. Культурный, социальный и символический капиталы (обзорный материал) [Электронный ресурс] / Т. Нестик // Альманах «Восток» – 2004. – Вып. №2(14). – С. 1-7. – Режим доступа: [http://www.situation.ru/app/j\\_art\\_325.htm](http://www.situation.ru/app/j_art_325.htm).
21. Пономаренко О. І. Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі: навч. посіб. / О. І. Пономаренко, В. О. Пономаренко. – К.: Либідь, 1995. – 240с.
22. Кратт О. А. Оцінка наслідків зміни кон'юнктури ринку послуг вищої освіти на діяльність вищих навчальних закладів / О. А. Кратт // Науковий вісник Національного гірничого університету. – 2005. – №4. – С. 45-51.
23. Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 24. 12. 2003 р. №847 (Нормативний документ Міністерства освіти і науки України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua>.
24. Николаев В. И. Системотехника: методы и приложения / В. И. Николаев, В. М. Брук. – Л.: Машиностроение, Ленингр. отд-ние, 1985. – 199 с.
25. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти України: початок XXI століття / С. М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2006. – 253 с.

Артюхина Марина Владимировна

# **СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ПОНИМАНИЮ СУЩНОСТИ И ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ»**

Общество заинтересовано в достижении профессионально-квалификационной сбалансированности рынка труда и рынка образования. Формирование потенциала в сфере высшего образования должно осуществляться с учетом интересов личности, общества и высших учебных заведений (ВУЗов). Целью статьи является определение понятия "социально-экономический потенциал высшей школы" с использованием системного подхода. В статье использованы такие методы научного познания: логического обобщения; экстенциальный семантический; научной абстракции и системного анализа. Проанализированы подходы к пониманию сущности и определению понятия «социально-экономический потенциал высшей школы». Обосновано, что социально-экономическим потенциалом высшей школы представляет собой синергическую совокупность социально-экономических потенциалов высших учебных заведений, действующих в условиях конкуренции, которая способна производить образовательные и научные продукты соответствующего качества, количества и ассортимента, с целью удовлетворения существующих и перспективных социальных потребностей в воссоздании интеллектуального капитала страны. Научная новизна состоит в определении социально-экономического потенциала ВУЗа как системы ресурсов, которые отвечают лицензионным и аккредитационным требованиям и способны обеспечить конкурентные преимущества на рынке, а также мотивов и установок экономических субъектов в его внутренней и внешней среде, влияние которых отображается на эффективности достижения целей ВУЗа. Практическое значение состоит в обосновании тезиса о том, что социально-экономический потенциал высшей школы представляет собой синергическую совокупность социально-экономических потенциалов высших учебных заведений, действующих в условиях конкуренции, которая способна производить образовательные и научные продукты соответствующего качества, количества и ассортимента, с целью удовлетворения существующих и перспективных социальных потребностей в воссоздании интеллектуального капитала страны. Полученные результаты обеспечивают возможность осуществлять последующие исследования, которые видятся в детализации составляющих потенциала высшей школы, определении специфики его формирования, разработке методов оценки.

Artyukhina M.

## **SYSTEMATIC APPROACH TO ASCERTAIN THE NATURE AND DEFINITION OF «SOCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF HIGHER SCHOOL»**

Society is interested in achieving vocational qualification balancing of the labor market and education market. Capacity building in the field of higher education should take into account the interests of the individual, society and schools. The purpose of the article is to clarify the nature and providing a definition of "social and economic potential of higher school" using a systematic approach. The following methods of scientific knowledge have been used in the article: logical generalization; existential semantic; abstraction and system analysis. The approaches to the study of the nature and definition of "social and economic potential of higher school" have been analyzed. It has been proved that the social and economic potential of high school is a synergistic set of social and economic potential of higher education institutions (hereinafter - institutions) (operating in a competitive environment), which is capable of producing educational and scientific products of appropriate quality, quantity and variety, with a view to satisfying existing and future social needs in the reconstruction of the intellectual capital of the country. Scientific novelty consists in determining the social and economic potential of the university as a resource system that consists of combining possibilities of Universities that meet licensing and accreditation requirements and can provide a competitive advantage in the market, and the motives and attitudes of economic actors in its internal and external environment, the impact of which is displayed on the effectiveness of achieving the objectives of the university. The practical significance is to substantiate the thesis that the social and economic potential of higher school is a synergetic set of social and economic potential of Universities (operating in a competitive environment), which is capable of producing educational and scientific products of appropriate quality, quantity and variety, with a view to satisfying existing and future social needs in the reconstruction of the intellectual capital of the country. The results make it possible to carry out further studies in detail the components of the potential of higher education, determining the specifics of its formation, the development of methods of evaluation.

**Keywords:** social and economic potential of higher education, social and economic potential of higher educational institutions.

Одержано 07.01.2016 р.